

Partea întâi

Câteva noțiuni generale

Pământul a reprezentat, pentru o foarte lungă perioadă din istoria evoluției societăților umane, cel mai important obiect al dreptului de proprietate, transmisibil de la o generație la alta, oferindu-le posesorilor mijloacele de subzistență, precum și un statut social privilegiat atunci când acesta era deținut în cantități mai mari ori foarte mari. Întâlnim în diferite arii culturale și straturi temporale reguli succesoriale variate, referitoare la transmiterea moștenirilor. Chiar dacă toate au la bază criteriul unic al dreptului părinților de a hotărî ce, cât și cui rămâne din patrimoniul¹ familial (după dispariție sau chiar în timpul vieții lor), sistemele cutumiare au fost adaptate practicii locului ori timpului în care acestea au avut aplicabilitate. „Analiza formelor de proprietate existente la nivel european, pune în evidență posibilitatea unei tipologii, cu variații locale, al cărei punct de pornire este satul devălmaș cu cele două faze: devălmășie absolută și devălmășie în forme erodate, bazată pe criteriul genealogic”². Acest criteriu genealogic, constituit pe tradițiile comunitare de

¹ „... să știe cui ce-am lăsat...” menționa Preda postelnicul, în 1647, în „cartea” prin care își împărțea bunurile între cei șase fii ai săi (*Documenta Romaniae Historica*, (DRH), B. Țara Românească, vol. XXXII, 1647, volum întocmit de Violeta Barbu și Gheorghe Lazăr, București, Editura Academiei Române, 2001, 20 februarie 1647, doc. nr. 56) (în continuare se va cita: DRH, B, vol. XXXII...).

² *Dicționar de sociologie rurală. Concepte-teme-teorii*, coord. prof. univ. dr. Ilie Bădescu, Darie Cristea, București, Editura Mica Valahie, 2011, p. 80 (în continuare se va cita: *Dicționar de sociologie rurală. Concepte-teme-teorii...*).

transmitere a bunurilor – egalitare sau favorizante –, nu a fost însă singurul element care a influențat evoluția formelor de proprietate la nivelul Europei; ea a fost condiționată și de factori de natură sociogeografică și istorică, demografici ori care țin de configurația reliefului dintr-o anumită regiune³.

Un exemplu de diversitate cutumiară, desfășurată chiar în interiorul aceluiași spațiu, este oferit de analiza întreprinsă de către Constantin Bărbulescu asupra regimului cutumei în Franța – *Sistemul cutumei. Structuri familiale și cutume de moștenire în Franța secolului al XVI-lea*⁴. Cu toate că se pleacă de la un numitor comun – „egalitatea între moștenitori și excluderea copiilor care au primit dotă” –, pe teritoriul Franței s-au delimitat, totuși, trei mari centre de diferențiere cutumiară: „zona orleano-pariziană; Normandia și Armorique; regiunile occitane...” (p. 120). Într-un caz se acorda avantajul unilateral unuia dintre descendenți, ceea ce îi permitea acestuia să posede, în folosul propriu, înaintea partajului cu ceilalți frați, o parte determinată a averii (sfera occitană și walonă). La momentul efectuării succesiunii, alte cutume le impuneau copiilor care fuseseră avantajați renunțarea la aceste avantaje sau, cel puțin, la excedentul care putea exista între gratificarea obținută și partea egalitară care le-ar fi fost atribuită fără testament (vestul Franței). Iar în alt sistem, cel parizian, copilul care primea o parte din avere de la părinții încă în viață, era exclus de la succesiunea viitoare (*ibidem*).

În mod normal, cutumele s-au pliat pe necesitățile realităților sociale, fiind adaptabile la acestea. Însă, odată ce au fost

³ *Ibidem*, p. 79.

⁴ Capitol care se regăsește la paginile 119-140, în *Universul înrudirii. Între istorie și antropologie*, lucrare apărută la Cluj-Napoca, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie, 2000 (în continuare se va cita: Constantin Bărbulescu, *Universul înrudirii...*). Despre diferite aspecte legate de succesiune, moștenire, statutul femeii în societățile tradiționale de la noi și din spațiul european, vezi *Tratat de sociologie rurală*, coord. Ilie Bădescu, Ozana Cucu-Oancea, Gheorghe Șișeștean, București, Editura Mica Valahie, 2011.

conturate, ele au devenit adesea rigide⁵. Din acest motiv, pot cuprinde uneori norme juridice anacronice, „în totală disonanță cu realitățile sociale, norme care pot frâna dezvoltarea și modernizarea societății”⁶.

Cercetarea cutumelor este un lucru absolut necesar în procesul de identificare a modului în care s-a format dreptul actual și pentru a înțelege specificul național al oricărui sistem juridic. „Prin studierea așa-numitului folclor juridic, care implică cercetarea analitică a conținutului juridic existent în obiceiuri, datini, tradiții, pot fi conturate nu numai normele juridice ale unei comunități în evoluția sa istorică, ci și concepțiile și principiile ei juridice generale”⁷.

Practica juridică actuală, care reglementează relațiile dintre moșteniți și moștenitori, a ajuns la stadiul pe care îl cunoaștem acum în mod treptat, evoluând, în general, odată cu societatea, de la un sistem al dreptului rural de proprietate la unul modern, adaptat zilelor noastre.

Dacă ne referim la vechea comunitate rurală românească, la baza ei a stat, vreme de câteva secole, sistemul juridic de tip cutumiar⁸, adaptat condițiilor concrete de viață a gospodăriilor țărănești într-o anumită epocă istorică⁹.

⁵ Și, de multe ori, și discriminatorii – ca reflexie a unor prejudecăți colective – încalcând dreptul natural. Un astfel de exemplu este legislația din România, specifică perioadei interbelice, care interzicea anumite drepturi femeilor, pe motiv că ar fi inferioare bărbaților (Cristina Tomuleț, *Cutuma în dreptul penal*, Universul juridic, nr. 3/2020, <https://lege5.ro/Gratuit/gm3dknjthe4q/cutuma-in-dreptul-penal> – site consultat la data de 10.10.2020).

⁶ Livia Florina Labo, *Câteva considerații cu privire la rolul cutumei ca izvor de drept*, în „Anuarul Institutului de Istorie «G. Bariț»”, Cluj-Napoca, Series Humanistica, tom III, 2005, p. 356.

⁷ Gheorghe Boboș, *Teoria generală a dreptului*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 1999, p. 187.

⁸ *Drept cutumiar* – „Totalitatea regulilor juridice nescrise formate în practica vieții sociale și transmise, din generație în generație, prin tradiție” (<https://e-juridic.manager.ro/dictionar-juridic/drept-cutumiar/1581.html> – accesat la data de 7.03.2019); *dreptul cutumiar* a fost numit și *obicei al pământului*, întrucât „analiza acestuia s-a realizat inițial prin prisma caracterului agrar al

Pentru o vreme îndelungată, proprietatea a fost una colectivă (dominată de forma de stăpânire a satelor în cote-părți abstracte, calculate formal însă nerepartizate membrilor comunității, deoarece „satul nu se poate subdivida efectiv, dat fiind că el constituie un singur mare atelier colectiv sătesc”¹⁰); treptat, ea a evoluat către fărâmițarea patrimoniilor până la individualizarea lor totală, urmărindu-se, în acest proces, pe cât posibil, ca circulația moștenirilor să se facă „de-a lungul rețelei genealogice”¹¹. Se ajunge, așadar, în timp, „de la o proprietate colectivă de ocol, bazată pe devălmășie absolută, ..., la o proprietate individuală, rezultat al proceselor de ieșire din indiviziune. Există astfel tendința individualizării proprietății sătești în raport cu ocolul, a proprietății cătunului în raport cu satul matcă, a liniei de neam în raport cu satul și a familiei în raport cu linia de neam. Pe de altă parte, aceste tendințe sunt marcate și de procesele de strictă delimitare între proprietatea de tip individual, transmisibilă descendenților... și o proprietate de tip cutumiar, cu drept de folosință a întregii obști constituită din pășuni, păduri, drumuri și ape”¹².

În țările române, pământul putea intra în posesia unei persoane pe mai multe căi: prin *moștenire legală* – regulile succesoriale privitoare la transmiterea moștenirilor s-au desfășurat, vreme

acestui obicei juridic” (http://revcurentjur.ro/old/arhiva/attachments_200634/rejurid063_42F.pdf – accesat la data de 11.03.2019).

⁹ Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. II, *Structura internă a satelor devălmașe libere*, București, Editura Academiei RPR, 1959, p. 114 (în continuare se va cita: Henri H. Stahl, *Contribuții...*, vol II); vezi și Romulus Vulcănescu, *Etnologie juridică*, București, Editura Academiei RSR, 1970, pp. 52-53 (în continuare se va cita: Romulus Vulcănescu, *Etnologie juridică...*). În *Studii de istorie a dreptului. Organizarea de stat*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1983, p. 33, Alexandru Herlea remarcă faptul că în cele trei țări românești se aplicau legi asemănătoare, o serie de obiceiuri juridice practicându-se fie în aceeași formă, fie în formă puțin modificată. Astfel, reglementările privitoare la semnele de proprietate, răbojul, proba testimonială, fazele jurisdicționale sunt similare în toate aceste regiuni.

¹⁰ Henri H. Stahl, *Contribuții...*, vol. II, p. 168.

¹¹ Constantin Bărbulescu, *Universul înrudirii...*, p. 130.

¹² *Dicționar de sociologie rurală. Concepte-teme-teorii...*, pp. 81-82.

de câteva secole (chiar și după reglementarea lor în Codul civil), după vechiul *obicei al pământului*, acesta fiind, „în esența lui, o formă locală de drept agrar”¹³, un cod de „rânduiești” nescrise, „formate în practica vieții sociale și transmise, din generație în generație, prin tradiție”¹⁴ –, prin *danie domnească*, *vânzare-cumpărare*, *deștelenirea* pământurilor necultivate sau *defrișarea* pădurilor „prin tăierea ori arderea copacilor spre a face «curături» ... adică locuri apte pentru: vatră de casă, ogor, poiană, grădină, vie, prisacă, vad de moară etc.”¹⁵.

Existau diferențe între categoriile sociale în ceea ce privește dobândirea unei proprietăți; astfel, „pe când proprietatea țărănească s-a format în principal prin moduri *originare*, bazate pe muncă proprie și numai în subsidiar prin moduri *derivate*: moștenire, testament, cumpărături, schimb, donații, uzucapiune, proprietatea nobiliară s-a constituit mai puțin prin moduri *originare* – dar și atunci a folosit munca țăranilor, chiar dacă ea a fost plătită – și mai mult prin moduri *derivate*”¹⁶.

Faptul de a fi deținătorul unei proprietăți (teren arabil, vie, livadă etc.) echivala pentru unii cu desfășurarea în condiții materiale optime a vieții familiale (este cazul țăranilor liberi care moșteneau bucați de pământ și un oarecare inventar agricol). Pentru alții, stăpânirea unui astfel de bun reprezenta adesea și ieșirea dintr-un anumit impas, posesiunea putând fi adesea zălog¹⁷ pentru o anumită sumă de bani, vândută pentru furt¹⁸ sau

¹³ http://revcurentjur.ro/old/arhiva/attachments_200634/recjurid063_42F.pdf – accesat la data de 05.04.2019.

¹⁴ <https://e-juridic.manager.ro/dictionar-juridic/drept-cutumiar/1581.html> – accesat la data de 7.03.2019.

¹⁵ Emil Cernea, Emil Molcuț, *Istoria statului și dreptului românesc*, ediția a III-a, București, Casa de Editură și Presă „Șansa” SRL, Editura Universul, 1993, p. 102 (în continuare se va cita: Emil Cernea, Emil Molcuț, *Istoria statului și dreptului românesc...*).

¹⁶ Emil Cernea, Emil Molcuț, *Istoria statului și dreptului românesc. Terminologia vechiului drept românesc*, ediție revăzută și adăugită, București, Universul juridic, 2013, p. 134 (în continuare se va cita: Emil Cernea, Emil Molcuț, *Istoria statului și dreptului românesc. Terminologia...*).

¹⁷ „Scris-am eu, Mușatu cu feciiorii miei acesta al meu zapis, ca să fie de mare credință la mâna jupânului Drăgan, cum să să știe că me-amu pusu moșia mea

pentru datorii¹⁹ diverse etc. Pentru cei mulți, însă, care beneficiau doar de dreptul de folosință, nu și de cel de proprietate asupra suprafeței pe care o lucrau, deținerea unui teren a rămas, vreme îndelungată, un deziderat greu de atins.

Quantumul în care dețineau o suprafață de teren (volumul averilor deținute, în general) a determinat, de asemenea, apariția unor ierarhii: în timp ce unora le asigura un anumit statut social și un standard ridicat de viață – se încadrau aici boierii²⁰ (care stăpâneau adesea mari întinderi de pământ), altora le oferea fie un trai modest, fie se aflau la limita subzistenței sau chiar sub aceasta, situație în care erau nevoiți să-și vândă avutul, uneori și pe ei înșiși (rumâni) împreună cu puținul pe care îl dețineau²¹.

toată zălogu câtu să va afla pristi totu hotarulu și viia și casa și săliștea și toată moșia câta amu eu dreptu ughi 25. Și me-au datu banii toți gata; și o-mu pusu zălogu în trei ani. Di-i voiu putea da banii, să-mi țiu moșia, iar de nu-i voiu putea da banii, să fii moșia vândută...” (DRH, B, vol. XXXII, doc. nr. 76, 15 martie 1647).

¹⁸ „Scris-am noi, ..., cum să <ș> știe cum am vândut moșia lu Marcu... pentru că au furatu un fecior al <lui> Marco <un cal>” (*Documenta Romaniae Historica*, (DRH), B. Țara Românească, vol. XXXVII, 1652, volum întocmit de Violeta Barbu, Constantin Bălan, Florina Manuela Constantin, București, Editura Academiei Române, 2006, doc. nr. 122, 18 aprilie 1652) (în continuare se va cita: DRH, B, vol. XXXVII...).

¹⁹ „Adică eu, jupâneasa lana, ce am fost jupâneasă răposatului Tatului slujer... lângă alte moșii ce se-au vândut pentru datoriile dumnealui, vândut-am și această moșie cu acest rumân care scrie mai sus, de se-au dat banii iar pentru datoriile lui. Și o am vândut <lui> jupan Ianache slujer...” (*Documenta Romaniae Historica*, (DRH), B. Țara Românească, vol. XXXVIII, 1653, volum întocmit de Oana Rizescu, Marcel-Dumitru Ciucă, Florina Manuela Constantin, Andreea Iancu, București, Editura Academiei Române, 2009, doc. nr. 43, 14 februarie 1653) (în continuare se va cita: DRH, B, vol. XXXVIII...).

²⁰ „La origini, o mare parte din boierime a avut în arborele genealogic moșneni și răzeși, adică urmași ai unui moș primar, care făcuse cândva luminiș în pădure, sau deștelenise pământul, și a cărui proprietate prin succesiunea generațiilor a devenit proprietate devălmașă. ... Cei ieșiți din devălmășie, prin prosperitate, în mod direct, sau prin succesiunea generațiilor, au devenit proprietari boierești. O altă parte a boierimii s-a născut prin bunăvoința domnească” (<https://www.scribd.com/document/52644619/Dreptul-de-proprietate-in-Evul-Mediu> – accesat la data de 7.03.2019).

²¹ La 26 mai 1645, Crăciun scria că „... am căzut în nevoi și în datorii, deci me-am vândut parte mea de oceașe și tot nu m-am putut plăti” (*Documenta Romaniae Historica*, (DRH), B. Țara Românească, vol. XXX, 1645, volum întocmit de Violeta Barbu, Marieta Chiper, Gheorghe Lazăr, București, Editura Academiei Române, 1998, doc. nr. 173) (în continuare se va cita: DRH, B, vol. XXX...). Altă situație: „...Deci noi, putere de bani n-am avut să ne plătim de dumnealui, ce ne-am vândut noi toți, cu feciorii noștri, câți sântem mai sus-scriși, ca să fim rumâni lu